

BANK AKTIVLARI SIFATINI OSHIRISHDA MUAMMOLI KREDITLAR MONITORINGINING O‘RNI

Ilmiy rahbar: katta o‘qituvchi Z.Sodiqov

Olimov Samandar Sardorbek o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti

“Bank ishi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan tijorat banklari aktivlarining sifati bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Bank aktivlari tarkibida kreditlar asosiy ulushni egallaydi va aynan kredit portfelining sifati bankning moliyaviy holatini belgilab beradi. Shu sababli muammoli kreditlar (Non-Performing Loans – NPL) monitoringini samarali tashkil etish bank aktivlari sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi [1]. Jahon amaliyotida NPL darajasining oshib borishi bank likvidligi, rentabelligi hamda kapital yetarililigiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi bilan izohlanadi. Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi ma‘lumotlariga ko‘ra [2], bank tizimida NPL darajasi 10 foizdan oshishi moliyaviy barqarorlik uchun xavfli ko‘rsatkich sifatida baholanadi. Shu bois rivojlangan davlatlarda problemali kreditlarni erta aniqlash, monitoring qilish va restrukturizatsiya qilish tizimlari keng qo‘llanilmoqda.

O‘zbekiston bank tizimida ham so‘nggi yillarda muammoli kreditlarni kamaytirish va aktivlar sifatini yaxshilash bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirildi. Markaziy bank ma‘lumotlariga ko‘ra [3], 2024-yil yakunida tijorat banklarining jami kredit portfeli 560 trillion so‘mdan oshgan bo‘lib, shundan muammoli kreditlar hajmi qariyb 24 trillion so‘mni tashkil etgan. Natijada NPL darajasi o‘rtacha 4,3 foiz atrofida shakllangan. Mazkur ko‘rsatkich 2021-yilda 5,2 foiz bo‘lganini hisobga olsak, muammoli kreditlar monitoringi samaradorligi oshgani kuzatiladi. Ayniqsa, davlat ulushi mavjud banklarda kredit monitoring tizimining kuchaytirilishi problemali qarzdorlik hajmini qisqartirishga xizmat qilmoqda. Muammoli kreditlar monitoringi deganda kredit oluvchining moliyaviy holatini doimiy kuzatib borish, to‘lov intizomini tahlil qilish, garov ta‘minoti holatini baholash hamda kredit risklarini erta aniqlash jarayoni tushuniladi. Monitoringning asosiy maqsadi kreditning muammoli toifaga o‘tib ketishining oldini olishdan iboratdir. Amaliyotda kredit monitoringi sifatli tashkil etilgan banklarda problemali kreditlar darajasi nisbatan past bo‘ladi. Masalan, xalqaro bank amaliyotida monitoring tizimlari kuchli bo‘lgan banklarda NPL darajasi 2–3 foiz atrofida saqlanadi.

Aksincha, nazorat sust tashkil etilgan banklarda bu ko'rsatkich 10–15 foizgacha yetishi mumkin.

Bank aktivlari sifatiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biri kredit portfelining diversifikatsiya darajasidir. Agar bank kreditlari faqat bitta tarmoq yoki ma'lum mijozlar guruhiga yo'naltirilsa, iqtisodiy inqiroz yoki bozor tebranishlari natijasida muammoli kreditlar keskin oshishi mumkin. Shu sababli monitoring jarayonida kredit portfelining tarmoqlar kesimidagi tarkibi ham muntazam tahlil qilinadi. O'zbekistonda 2024-yilda sanoat sohasiga ajratilgan kreditlar jami portfelning 31 foizini, qishloq xo'jaligi 18 foizini, xizmat ko'rsatish sohasi esa 22 foizini tashkil etgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy faolligi pasaygan tarmoqlarda muammoli kreditlar ulushi yuqoriroq bo'ladi. Masalan, qurilish sohasidagi ayrim loyihalarda kechikkan to'lovlar natijasida problemali kreditlar ulushi 6–7 foizgacha oshgan. Muammoli kreditlar monitoringida zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hozirgi kunda ko'plab tijorat banklari avtomatlashtirilgan scoring tizimlari, Big Data va sun'iy intellekt asosidagi monitoring platformalarini joriy etmoqda. Bunday tizimlar kredit oluvchining moliyaviy holati yomonlashayotganini oldindan aniqlash imkonini beradi. Masalan, kredit to'lovlarining 15 kundan ortiq kechikishi, bank aylanmasining kamayishi yoki soliq qarzdorligining paydo bo'lishi avtomatik ravishda xavf signali sifatida qayd etiladi. Natijada bank xodimlari muammo chuqurlashmasidan oldin tegishli choralarni ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bank aktivlari sifatini oshirishda restrukturizatsiya mexanizmi ham muhim vosita hisoblanadi. Muammoli kredit monitoringi davomida vaqtinchalik moliyaviy qiyinchilikka duch kelgan mijozlarga to'lov muddatini uzaytirish, foiz stavkasini qayta ko'rib chiqish yoki imtiyozli davr berish orqali kreditning qaytuvchanligini tiklash mumkin. Jahon banki tadqiqotlariga ko'ra, restrukturizatsiya qilingan kreditlarning qariyb 60 foizi keyinchalik normal holatga qaytadi. O'zbekistonda ham 2023–2024-yillarda qariyb 8 trillion so'mlik kreditlar restrukturizatsiya qilingan bo'lib, bu banklarning aktivlar sifati yomonlashuvining oldini olishga yordam berdi.

Muammoli kreditlar monitoringining samaradorligi bank rentabelligiga ham bevosita ta'sir qiladi [4]. Chunki problemali kreditlar bo'yicha zaxiralar shakllantirilishi bank foydasining kamayishiga olib keladi. Xalqaro standartlarga ko'ra, NPL darajasi oshgan sari banklar ko'proq proviziylar ajratishga majbur bo'ladi. Masalan, agar kredit “substandart” toifaga kirs, uning 10–25 foizi miqdorida zaxira ajratiladi. “Shubhali” kreditlarda esa bu

ko'rsatkich 50 foizgacha yetadi. Natijada bankning sof foydasi qisqaradi va kapital yetarliligi ko'rsatkichlariga bosim yuzaga keladi. Shuningdek, muammoli kreditlar monitoringi investitsion jozibadorlikni oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Investorlar va xalqaro moliya institutlari bankning NPL darajasiga alohida e'tibor qaratadi. Agar bank aktivlari sifati yuqori bo'lsa, xalqaro reyting agentliklari tomonidan beriladigan kredit reytinglari ham yaxshilanadi. Bu esa xorijiy investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini kengaytiradi. Misol uchun, NPL darajasi 3 foizdan past bo'lgan banklarning xalqaro moliya bozorlaridan mablag' jalb qilish xarajatlari ancha arzon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, muammoli kreditlar monitoringi bank aktivlari sifatini oshirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Monitoring tizimini samarali tashkil etish orqali kredit risklarini kamaytirish, muammoli qarzdorlikning oldini olish hamda bankning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash mumkin. Shu sababli tijorat banklarida zamonaviy monitoring tizimlarini joriy etish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, kredit portfelini diversifikatsiya qilish va risk-menejment tizimini takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bank auditi: Darslik/ M .Y adgarova, R.Q urbonov; - T.: "Iqtisod-Moliya", 2019,- 320 b.
2. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report. – Washington D.C., 2024.
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari. www.cbu.uz
4. Mamirov Shoxrux, Ergasheva Lobar TIJORAT BANKLARINING MUAMMOLI KREDITLARINI OLDINI OLISH YO'LLARINI TAKOMILASHTIRISH // EJAR. 2024. №7.

